

BO'LAJAK MUSIQA TA'LIMI O'QITUVCHILARINING IJROCHILIK KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Muallif: Sh.N.Omanqulova ¹, D.S.Samatova ²

Affilyatsiya: O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti “Musika ta'limi” kafedrasida dotsenti ¹, O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti “Musika ta'limi” kafedrasida katta o'qituvchisi ²

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14468021>

ANNOTATSIYA

Bo'lajak musika ta'limi o'qituvchisining raqobatbardoshligini rivojlantirish zaruriyati, ish bilan bandligi, olingan bilimlarining sifati, ularning harakatchanligini oshirish, musika pedagogik ta'lim strukturasi va mazmunini ijrochilik kompetensiyalari bilan mukammallashtirishni talab qiladi. Bugungi kunda musika ta'limiga cholg'uchilikni jadal joriy etish, san'at va ta'limning turli sohalarida bilimlarini rivojlantirish, o'zlarining professional faoliyatida fanlararo aloqalarini o'rnatish ayniqsa muhim. Shu ma'noda, pedagogik madaniyati va mahoratiga ega, ayniqsa musika cholg'ularida mahorat bilan ijro eta oladigan, dars sifatini ijrochilik asosida boyita oladigan bo'lajak musika o'qituvchilariga talab kattaligini inobatga olgan holda maqolada mazkur fikrlar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: bo'lajak musika o'qituvchilari, dutor cholg'usi, ijrochilik kompetensiyalari, dutor, musika merosi, “Ustoz-shogird” an'anasi, repertuar tanlash.

Yurtimiz madaniyati taraqqiyotida xalqning boy ma'naviy salohiyati va umuminsoniy qadriyatlarga hamda hozirgi zamon musika san'ati madaniyati ilmiy rivojlanish texnik bazasi va texnologiyasining so'ngi yutuqlariga asoslangan mukammal ta'lim tizimini barpo etish dolzarb ahamiyatga ega.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Madaniyat va san'at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida” gi PQ-112 Qarori hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarning qabul qilinishi oliy ta'lim muassasalari oldiga qator muhim vazifalarni qo'yadi va pedagogik kadrlar tayyorlash masalasiga davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi sifatida e'tibor qaratilayotganidan dalolat beradi. Zamonaviy ijtimoiy-madaniy sharoitlarda musika ta'limi o'qituvchisining kasbiy faoliyati ijtimoiy va ta'lim funksiyalarining murakkabligi tufayli yangi mazmun bilan to'ldirilmoqda. Bugungi kunda tor doiradagi yangi mutaxassis emas, balki malakali, pedagogik madaniyati, boy shaxsiy va ijodiy salohiyatiga ega bo'lgan o'qituvchini sifat jihatidan yangi shakllangan musika ta'limi o'qituvchisini tayyorlash muammosi ayniqsa dolzarbdur. Uning faoliyati samaradorligini faqat yuqori darajadagi kasbiy va pedagogik mahorat bilan ta'minlash mumkin.

Dutor yasalishi jihatdan ikki qismdan iborat (dasta va kosa) bo'lib, bularni birlashtiruvchi qismini «Bug'iz» deb ataladi. Dutorning kosasi o'yma va

qovurg'achalarning birlashganidan yasalishi mumkin. «O'yma dutor» Samarqand, Xorazm, Tojikiston va Turkmanistonda qo'llanilib, bir bo'lak tut yog'ochidan o'yib ishlanadi. Qobirg'ali dutor ham tut yog'ochidan ishlanib, 8-10 bo'lak yupqa taxtachani egib birlashtiriladi. Kosa ustiga yopishtiriladigan qopqoq ham tut yog'ochidan tayyorlanadi. Odatda dutor yasaladigan tut yog'ochi soyada quritiladi. Dutorning umumiy uzunligi 1200-1300 mm, ayrim joylarda esa 750-800 mm ni tashkil etadi. Dutorning quyidagi turlari mavjud. Dutor prima, dutor sekunda, dutor-bas, dutor – kontrabas kabi turlari mavjud[13].

Dutor cholg'usining yana bir muhim jihati shundaki, bu sozda yakka ijro qilinganda o'ng qo'ldagi zarblarning "usul beruvchi" vazifasini bajarishi aksariyat hollarda doirasiz yakka ijro qilinishiga sabab bo'ladi.

O'zbek an'anaviy musiqa ijrochiligida keng tarqalgan ijro amaliyotida tanbur, rubob, dutor, g'ijjak, chang, nay, surnay, qonun, doira kabi har tomonlama takomillashgan cholg'ular mavjud. Cholg'ularning takomillashuvi ularning ovoziga, ovoz diapazoniga, shakllariga ta'sir ko'rsatgan. Dutor cholg'usi manbalarda yozilishicha deyarli o'zgarmagan. Qadimda dutor cholg'usi asosan ayollar tomonidan ijro qilingan va ijro amaliyotida keng ommalashgan. Shu bois bo'lsa kerak, dutor sozining mayin va xonaki ovozga egaligi bizgacha o'zgarmastan yetib kelgan.

Cholg'u ijrochiligi (dutor) sinfida talabalar ijrochilik uchun yozilgan oddiy va murakkab tempdagi asarlarini ijro qilish malakalarini egallashi, zamonaviy musiqa ijrochilik vositalarini yaxshi bilishi, dutor ijrochiligi ustida muntazam mustaqil mashq qilishi, professor-o'qituvchilarining dutor ijrochiligini mukammal egallashlari uchun beradigan yo'l-yo'riq va ko'rsatmalariga amal qilishi talab etiladi.

Dutor cholg'usi, ijro apparati, tovush chiqarish san'ati, aplikatura, uslub, janr, musiqa obrazi, pozitsiya (ko'rinish), ifodali ijro vositalari, gamma, uchtovushliklar, etyud va texnik mahorati, shtrixlar kabi ijrochilik kompetensiyalarini o'zida takomillashtiradi.

Dutor ijrochiligi kompetensiyalarini egallashda quyidagilarga alohida e'tibor qaratish maqsadga muvofiq.

1. Nazariy va amaliy bilimlarning uyg'un holda qo'llanilishi
2. Oddiy, teskari, terma kabi zarblarni ijro texnikasini mukammallashtirish
3. Nota. Temp. Aplikatura ustida ishlash
4. O'ng va chap qo'lning mutanosibligi
5. Gamma, etyudlar chalib ijrochilik texnikasini oshirish
6. Asarda dinamik belgilarni qo'llash
7. Milliy bezak va melizmlar ustida ishlash
8. Asarning badiiy mazmunini aks ettirgan holda ijro etish.

Asrlar davomida rivojlanib ustozdan – shogirdga, avloddan-avlodga o'tib kelgan dutor cholg'uchiligi an'anasi turli ijrochilik uslublarini shakllantirdi. Ular o'zlarida shakl tuzilishining lad, intonatsiya, usul va boshqa tamoyillarini aks ettiribgina qolmasdan, sozandaning ijro davomidagi butun ijodi va holatini ham namoyon etadi. Shu bois aplikatura, bezak, badiha va xalq sozandalari tomonidan tarixan ishlab chiqilgan kompozitsiyaning o'ziga xos majmui bo'lgan ijro usullari xususiyatlariga doir masalalarni umumlashtirish asosiy vazifalarimizdan etib belgilanadi.

Bundan tashqari, dutorda boshqa cholg'ular uchun yozilgan asarlarni ijro etishda mavjud bo'lgan aplikatura hamma vaqt to'g'ri kelavermaydi. Shuning uchun qulay

applikaturani tanlashda o'qituvchining to'g'ri ko'rsatmalari katta ahamiyatga egadir. Dutor ijrochisi (barcha cholg'ular singari) o'z repertuariga turli davrga mansub bo'lgan musiqa asarlarini kiritishi maqsadga muvofiq. Repertuar tanlashning bu prinsipini qo'llash rang - barang musiqa materiallari bilan yaqindan tanishishda va talabani dunyoqarashini boyitishda o'zining ijobiy ta'sirini ko'rsatadi.

Dutor ijrochisining taxminiy repertuar rejasini keltiramiz;

O'zbek xalq kuylari.

O'zbek kompozitorlarining asarlari.

Qardosh xalqlar kompozitorlarining asarlari.

Yevropa klassik kompozitorlarining asarlari.

Shuningdek, dator ijrochisining o'quv repertuariga ikki-uchta turli xarakterdagi etyudlar, gammalar va mashqlar kiritiladi. Musiqa asarining badiiy va texnik ko'rsatkichlari dator cholg'usining ijro imkoniyatlariga mos tushishi repertuar tanlashda hal qiluvchi omillar sirasiga kiradi.

Ijro paytida o'ng va chap qo'l harakatining mutanosibligiga erishish ijro sifati uchun katta ahamiyatga egadir. Cholg'uda ijroni o'zlashtirishning dastlabki bosqichida o'ng va chap qo'llar holati ularning asosiy harakatlarini alohida o'rganish va o'rgatish maqsadga muvofiq bo'lsa, keyinchalik ikkala qo'l harakatining bir-biriga mutanosabligi asosida ish olib boriladi. Dutorchi musiqa asarini ijro etish paytida ikkala qo'l harakatiga bir xil e'tibor berishi kerak. Agar bu paytda sozanda e'tiborni bir qo'lga qaratib, ikkinchisini nazoratdan chiqarib qo'ysa ijro kamchilikdan xoli bo'lmaydi. Bunday paytda uchraydigan kamchiliklardan biri ijrochi chap qo'l barmoq almashinuvining o'ng qo'l tovush hosil qilish harakati bilan mutanosibligini buzishidir. Masalan, birinchi tovush ijro etilgandan so'ng, ikkinchi tovush o'ng qo'l yordamida chalinadi-yu lekin chap qo'lning barmog'i kerakli paytda ko'rsatilgan pardani bosishga ulgurmaydi. Natijada, tovush umumiy eshitilmaydi yoki bo'g'iq jarangsiz bo'ladi. Gohida esa buning aksi ham bo'lishi mumkin. Yana bir kamchilik, pardadan pardaga o'tib ijro etishda qo'llar harakatining nomutanosibligidir. Bunda chap qo'lning barmoqlari bir pardadan boshqa pardaga o'tish vaqtida ulgursa, o'ng qo'l harakatni vaqtida bajara olmaydi. O'ng va chap qo'l mutanosibligini amalga oshirish uchun gammalarni ko'proq ijro etish maqsadga muvofiq.

Dutor ijrochiligi qadimdan "Ustoz shogird" an'anasiga tayanib kelgan. Oliy o'quv yurtlarida cholg'ularni o'rganish yakka tartibda amalga oshirilib, tasdiqlangan fan dasturlari asosida ta'lim berib kelinadi. Sababi, har bir talaba qobiliyatiga, iqtidoriga qarab ularga alohida yondoshish talab qilinadi. Dastlabki ijrochilik kompetensiyalariga musiqa maktablarining cholg'u ijrochiligi sinfida ega bo'lib keladilar. Bu xususda o'qituvchi har bir talabani bilim saviyasini va ijro mahoratini o'zlashtirishini nazorat etishi lozim. So'ngra, uning ijodiy rivojlanish qobiliyatini hisobga olib saboq rejasini tuzadi. Oliy ta'lim tizimida musiqa ta'limini (dutor ijrochiligi) o'zlashtirish jarayonida bir qator amaliy va texnikaviy jihatlarga asoslanishi taqozo etiladi. Buni biz avvalo ustoz va shogird an'anasida va pedagogik texnologiyalarga asoslangan amaliy-ijrochilik darslarida ko'ramiz. Shu bilan birga: har bir talaba ijrochilik faoliyati davomida quyidagi o'zlashtirish omillariga alohida e'tibor berishlari talab etiladi[12].

- a) tanlangan dasturni ustozlar ijrolaridan magnit tasmlari orqali eshitib borish;
- b) musiqiy asarni albatta yod olish;

- v) nota yozuvlarini ravon, aniq va erkin ijro etish;
- g) asar magnit tasmalarida mavjud bo'lsa, nota yozuvi bilan taqqoslash;
- d) asar ijrosiga ijodiy yondoshish.

Qayd etish lozimki, o'z o'rnida dastlabki asar ijrosi o'qituvchi tomonidan ijro etilishi, ta'lim talablaridan biri ekanligini e'tirof etish lozimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Rasultoyev J. «O'zbek dutor ijrochiligi» -T. «O'qituvchi». 1997.

Ziyayeva M. "Dutor" -T. 2008.

Toshpo'latova I. An'anaviy dutor ijrochiligi. –T., 2017

Toshpo'latova I. "Dutor taronalari" T., 2010.

